

Křížové kameny

Do další z kategorií drobných památek patří kamenné desky s rytým nebo reliéfně vyobrazeným křížem. Jedná se o velmi rozsáhlou skupinu památek obsahující artefakty různého původu.

Smírčí křížový kámen - Vedle stavby kamenného kříže mohla být předmětem smlouvy i stavba křížového kamene, kaple, ale třeba i mostku.

Pamětní křížový kámen - Původ těchto kamenů bývá spojován s tragickými událostmi a jejich ztvárnění je pravděpodobně ovlivněno náhrobními kameny. Za pamětní kámen lze považovat každý objekt s vyobrazením kříže, u kterého nelze určit jiný původ (tedy není dochovaná písemná smírčí smlouva, nejedná se o náhrobní ani hraniční kámen). Pamětní kameny byly vztyčovány na místech náhlých úmrtí. Nenadálá smrt byla v křesťanské tradici považována za velké neštěstí, a proto nechávali pozůstalí v místě skonu sloužit mše, aby zajistili nebožtíkům posmrtný klid. Křížové kameny pak nabádaly kolemjdoucí i poutníky k modlitbám. V lidové tradici často zůstalo dochováno i označení kamene podle profese nebo jména zesnulého (např. krejčího, řezníkův, uhlířův, Pechův,...)

Do kategorie drobných památek patří i **náhrobní kameny**. Zejména nejstarší památky tohoto typu mají společné znaky jako křížové kameny (jedná se většinou o kamennou desku s vyobrazením kříže). Oproti křížovým kamenům byly náhrobní desky určeny k zakrytí hrobu, chybí jim tedy neopracovaná spodní část určená k ukotvení kamene v půdě. Jejich umístění bývá na oficiálních pohřebištích nebo v prostorech kostelů. Kde je lze spatřit v dlažbě, při obvodových zdech, či sekundárně použité v dláždění okolo kostela, apod... Náhrobními kameny se tato práce zabývá pouze okrajově. Pouze v souvislosti s popisy dřívějších badatelů.

Ve starších záznamech bývá často zmiňován nález lidských kostí v blízkosti křížových kamenů. Leopold Fritz vyslovuje domněnku, že se pravděpodobně jedná o osamělé hroby. Podle něho se na Českomoravské vrchovině ještě na konci 18. století tímto způsobem pohřbívalo. Na neposvěcené půdě ale byli pohřbíváni zejména lidé bez společenské prestiže. Mohlo se jednat o nemanželské, nepokřtěné děti, sebevrahy, zločince.

Do skupiny pamětních křížových kamenů lze zařadit i tzv. **kameny morové, cholerové**. Jedná se o kameny postavené na místě hrobů obětí epidemií. Kvůli potřebě zabránit dalšímu šíření nákazy se přistupovalo k pohřbívání do společných hrobů. Jeden kámen pak označoval celé pohřebiště.

Stejně jako u kamenných křížů je jednou z hypotéz původu křížových kamenů **misijní původ** spojovaný s cestou Cyrila a Metoděje. Teorii cyrilometodějských křížů zpracoval v roce 1884 Jan Havelka (jeden ze zakladatelů Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého). Ta vychází z lidové tradice, podle které byly tyto památky symbolem příchodu křesťanství. Nahrazovaly a přetvářely původní pohanské sochy tzv. Báby (nazývané též „Živěna“). Slovo „Bába“ se dodnes hojně vyskytuje v místním názvosloví a ve většině případů označuje kopce a různé polní trati.

Mýtní a celní znamení jsou kameny označující hranice měst, církevních pozemků, apod... , které měly uživatele komunikace upozornit na povinnost zaplacení mýtného nebo celního poplatku. Tento typ křížových kamenů byl umísťován u cest, často v páru naproti sobě. Kameny byly označeny křížem v kruhu, proto bývají též nazývány jako celní kolo.

Hraniční kameny jsou topografické mezníky vytvářející řady na dohled rozmístěných kamenů. Ty vymezují pozemky jednotlivých vlastníků. Může se jednat o hranice katastru, mýtního obvodu, panství, zemí, apod... Běžné řadové kameny mohou mít podobu neopracovaného kamene s rytým řeckým křížkem. Typická je i forma hranolu s rytým křížkem, letopočtem, řadovým číslem a zkratkami (iniciály majitele panství, název panství, název katastrálního území). U názvu panství bývá většinou první písmeno H - Herrschaft doplněno prvním písmenem názvu obce (např. Battelau). Umístění

kamene na hranicích katastrů nemusí vždy znamenat, že se jedná o hraniční kámen. Některé z pamětních či náhrobních kamenů byly záměrně stavěny na hranicích, kde se nacházely na „území nikoho“.

Rozlišujeme několik typů kamenných desek:

- obdélníková
- se zakulaceným temenem
- se střeovitým temenem
- s odstupněným segmentem

Na Jihlavsku se nejčastěji objevuje obdélníkový tvar desky a deska se zakulaceným temenem. Vyobrazení kříže může mít různé podoby.

Základní heraldické tvary křížů:

- latinský (horní tři ramena jsou delší než dolní)
- řecký (všechna ramena jsou stejně dlouhá)
- tlapatý - templářský (konce ramen jsou obloukem rozšířené)
- antonínský (ve tvaru T)
- patriarši (přes svislé rameno má dvě příčná ramena, z nichž spodní je delší)
- křížkový (na koncích ramen křížený)
- jetelový (ramena jsou zakončena třemi zakulacenými oblouky)
- písánský (ramena jsou zakončena třemi hroty)

Vyobrazení kříže může být:

- reliéfní (kříž vystupuje nad úroveň plochy)
- ryté (tesané do hloubky)
- rytý obrys

Křížové kameny se nejhojněji vyskytují v oblastech Vysočiny, jižní Moravy a západních Čech. V kraji Vysočina je největší výskyt křížových kamenů v okresech Jihlava, Třebíč a Žďár nad Sázavou.

- Dobrouťov

- Nachází se u Zhořského potoka, naproti domu č. p. 48.
- Jednostranná deska se zaoblenými rohy a zakulacenými hranami. Na přední straně je reliéf maltézského kříže na žerdi. Nad levým ramenem je magický důlek.
- 100 x 54 x 18 cm
- Podle místní pověsti se zde utkali v souboji o dívku dva vojáci. Oba v souboji padli.
- Aš 0532, Schwab 5, Jaroš 12
- ÚSKP 46608/7-4797, NPÚ 1000159122
- Původně stával 5 m vpravo, otočený k potoku a více zasazen do země. V červnu 2001 při stavbě tarasu vedle lávky byl přemístěn a otočen. Pověst je zřejmě ovlivněna existencí druhého křížového kamene, který se nacházel nedaleko odtud (u transformátoru). Ten však zmizel v 70. letech 20. století.

- Dolní Vilímeč

- Nachází se v obci před bývalou školou, dnes Obecní úřad.

- Hrubě opracovaná jednostranná deska. Na přední straně je uprostřed plochy vyryt kříž se zakulaceným horním ramenem. Podle tvaru by se mohlo jednat i o meč.

- 48 x 55 x 16 cm

- Podle místní pověsti se kámen nacházel na místě, kde se po pádu z koně zabil francouzský voják.

Jiná verze pověsti říká, že se zde v rybníce utopil noční jezdec i s koněm.

- Aš 0609, Jaroš 17, Svoboda

- Původně stával na hrázi rybníka, přemístěn byl při úpravě návsi. Svoboda zmiňuje existenci dalšího kamene v močálu při cestě do Jersic. Podle pověsti se zde utopil žebrák (viz. kapitola o ztracených kamenech).

- **Janovice**

- Nachází se v příkopu po levé straně silnice do Záborné, asi 500 m od obce.

- Je to hrubě opracovaný kámen s rytým maltézkým křížem z obou stran.

- 114 x 68 x 18 cm

- Aš 0787, Schwab 29, Jaroš 87

- ÚSKP 21293/7-4864, NPÚ 1000132171

- **Jestřebí**

- Na okraji lesa Aleje. Při lesní cestě navazující na polní cestu z Kněžic na Aleje, 35 m od lesní cesty jihozápadním směrem.

- Hrubě opracovaná jednostranná deska s ulomenou levou stranou a částečně poškozeným pravým horním rohem. Na přední straně je reliéfně vyobrazen latinský kříž v orámovaném poli. Přestože je v současné době kámen velmi poničený, lze usuzovat, že původně měl tvar pavézy.

- 102 x 60 x 9 cm

- Pověst vypráví o lupiči Graslovi, který na tomto místě posadil bábu na ševcovské cvočky rozložené na pařezu, jako odplatu za to, že ho pomluvila, přestože ho neznala. J. Večeřa zaznamenal domněnku, že by se mohlo jednat o přetesaný staroslovanský kámen tzv. babu (obraz staroslovanské bohyně přírody?). Takové kameny měly být později s nástupem křesťanství označeny křížem.

- Aš 0080, Jaroš 7, Svoboda, Večeřa, Preclík

- ÚSKP 24677/7-4872, NPÚ 1000135750

- Kámen je nazýván „Babí kámen“. Pověst o lupiči Grasslovi je známá i z jiných míst jihozápadní Moravy.

- **Kamenice**

- Stojí v centru městyse; u tvrze na obecním pozemku.

- Kamenná deska. Na přední straně je reliéf klínového kříže přes celou plochu.

- 56 x 45 x 15 cm

- Podle pověsti stál kámen na místě, odkud sjel do řeky Kamenice svatební průvod. Jeho členové se utopili.

- Aš 1416, Fritz 91, Jaroš 51,

- ÚSKP 24005/7-4934, NPÚ 1000135042

- Původní umístění kamene bylo na západním okraji obce u cesty odbočující vpravo před mostem ze silnice do Luk nad Jihlavou; proti domu č. p. 198. Odtud v roce 2000 zmizel. Od roku 2009 se nachází společně s kamenem Aš 1415 u tvrze.

- **Polná**

- Nachází se v příkopu po pravé straně silnice do Záborné; asi 50 m za dopravní značkou konec obce.
- Kamenná deska se zaoblenými hranami a poškozeným pravým rohem. Na přední straně je reliéf latinského kříže na žerdi. Na zadní straně je kříž v kruhu tvořený reliéfními a negativními výsečemi.
- 71 x 40 x 12 cm
- Podle pověsti stojí na místě, kde pod převráceným vozem zemřel sedlák.
- Aš 0326, Jaroš 80
- ÚSKP 28132/7-5140, NPÚ 1000139413
- Podle vyobrazení kříže v kruhu na zadní straně lze usuzovat, že by se mohlo jednat o tzv. mýtný kámen.

- Polná

- Je uložen v lapidáriu muzea v Polné.
- Hrubě opracovaný kámen. Na přední ploše je reliéf golgotského kříže.
- 118 x 52 x 26 cm
- Aš 1427, Jaroš 82
- ÚSKP 20778/7-5143, NPÚ 1000131623
- Kámen byl roku 1939 přemístěn z pole k silnici do Věžničky (asi 600 m za městem). Při výstavbě silnice v roce 1986 byl ztracen a při průtrži mračen v roce 1994 vyplaven. V červnu téhož roku byl převezen do areálu polenského hradu.

- Polná

- Stojí na rohu opěrné zdi u chrámu Nanebevzetí Panny Marie.

- Jednostranná deska s reliéfem tlapatého kříže v orámovaném poli. Levá strana kříže je po svislé břevno uražena. Nad pravým břevnem je ryté písmeno F (zřejmě sekundární zásah).

- 78 x 48 x 25 cm

- Aš 0655, Jaroš 86

- Pravděpodobně se jedná o starý náhrobní kámen. Několik kamenných desek s vyobrazením kříže z 16. a 17. století se nachází v podlaze chrámu. Jeden z náhrobníků, který byl dříve součástí dlažby u vstupu do děkanského chrámu, byl členy Klubu Za historickou Polnou vyzdvižen a postaven v průchodu Kaplanky.

- **Rybné**

- Stojí v obci naproti Obecnímu úřadu, mezi čp 13 a čp14.

- Kamenná deska s poškozeným pravým rohem. Na přední straně je reliéf latinského kříže s rámem v horní části plochy.

- 88 x 45 x 15 cm

- Podle místní pověsti byl kámen postaven během misijní cesty Cyrila a Metoděje.

- Aš 0081, Fritz 30, Jaroš 101

- ÚSKP 39203/7-7104, NPÚ 1000151225

- Původní umístění kamene bylo 1,5 km severně od obce. U křižovatky silnic Lipina-Rybné-Nadějov, mezi silnicemi do Rybné a Nadějova. V roce 1998 byl v obavě z možného zcizení převezen starostou obce do budovy Obecního úřadu v Rybném. Historik Zdeněk Jaroš uvádí, že se v příčném rameni nachází rytý letopočet. L. Fritz upozorňuje na ryté žlábkové ve svislém rameni kříže. V horní části se nachází tři, ve spodní čtyři. Dává je do souvislosti s počtem osob, pro které je kámen upomínkou.

- Větrný Jeníkov

- Je umístěn v kostele v centru obce.

- Kamenná deska se zakulaceným temenem a olámanými hranami. Na přední straně je reliéf latinského kříže s rozšiřujícími se příčnými rameny. Nad levým ramenem je otvor.

- 82 x 63 x 20 cm

- F. J. Mančal zaznamenal pověst, podle které ve zdejších lesích vlk sežral dítě.

- Aš 0873, Fritz 10, Mančal, Jaroš 108

- Poprvé byl zaznamenán a nakreslen (1892) na cestě z Větrného Jeníkova do Smrčné učitelem F. J. Mančalem. Kolem roku 1970 byl přesunut majitelem chaty č. p. 21. na severní stranu Černého rybníka. Od roku 2012 je nevkusně usazen na současném místě.

- Volevčice

- stojí před plotem zahrady v boční ulici na jihovýchodním okraji obce.
- Kamenná deska s poškozeným temenem. Na přední straně je přes celou plochu reliéf maltézského kříže na žerdi.
- 93 x 68 x 20 cm
- Podle pověsti připomíná kámen spor tří bratrů o dědictví, při kterém dva z nich přišli o život. Třetího bratra tížilo svědomí a na odčinění svého skutku nechal vytesat smírčí kámen a umístil ho na místě tragédie.
- Aš 2229
- Kámen našel pan Ladislav Kadlec z Volevčic v roce 2002. Současné umístění není původní.

- Ždírec

- Nachází se v obci; v areálu firmy Dubnova pila.

- Jednostranná deska se zakulaceným temenem. Na přední straně je reliéf latinského kříže s mírně se rozšiřujícími rameny. Kámen se od paty kříže, kde měří 30 cm, rozšiřuje. V místě vodorovného ramene má deska rozměr 49 cm. Spodní část desky je velmi hrubě opracovaná.

- 107 x 52 x 23 cm

- Aš 2652

- Kámen našel pan Josef Duben v hospodářských prostorech patřících k domu č. p. 9 ve Starých Horách. Na současném místě je od roku 2005.

Sestavil Pavel Valenta v září 2021